

„Největší bohatství východních Karpat.“ Dřevěné cerkve Podkarpatské Rusi v období první republiky

Nedlouhé období trvání československé první republiky mezi léty 1918–1938 přineslo do dějin Zakarpatí¹ do té doby nevídané pozitivní změny téměř ve všech sférách života. Došlo k významným hospodářským reformám a modernizaci infrastruktury, začaly se rozvíjet demokratické instituce, četné politické strany, vzdělání a kultura. Vedle toho by samozřejmě bylo možné poukázat i na nedostatky a na nedodržování politických slibů této doby, nicméně jejím klíčovým přínosem byl duch svobody a demokracie, který přispěl k výše zmíněným procesům a který nakonec umožnil tamnímu obyvatelstvu uvědomit si vlastní identitu a vyhlásit v březnu roku 1939 nezávislý stát – Karpatská Ukrajina. Současně po vítězství ruského bolševismu na východní Ukrajině v roce 1921 přijala československá vláda mnoho ukrajinských emigrantů a vytvořila dostatečné podmínky pro fungování ukrajinských kulturních organizací, jež práci vědců a umělců pomáhaly.

Bezpochyby významnou kapitolu prvorepublikového období představuje kulturní politika Československa, včetně otázek lidové kultury a pozornosti věnované jedné z jejích oblastí – obdivuhodnému světu dřevěné sakrální architektury. Pokud se lidové umění a dřevěné cerkve² dostávaly na konci 19. a na počátku 20. století do povědomí jednotlivých badatelů (T. Lehoczky) či specializovaných institucí ve Vídni a Budapešti³ jen sporadicky, v následujícím období první československé republiky došlo ke skutečnému rozmachu ve výzkumu a popularizaci lidové kultury, obzvlášť pak dřevěné sakrální architektury. Právě v této době se v Praze a v dalších československých městech a rovněž tak v Užhorodu a v mnoha vesnicích tohoto regionu uskutečnily četné výstavy lidových výrobků Podkarpatské Rusi a tehdy byly také s cílem jejich zachování poprvé převezeny dřevěné cerkve na nová místa.

Mezi početnými českými odborníky z různých odvětví hospodářství a úředníky, kteří do Podkarpatské Rusi přijeli, byly osobnosti s širokým kulturním rozhledem, které viděly bídu a zaostalost velké části tamního obyvatelstva. Spatřily ale také etnografické bohatství kraje, jehož jsou dřevěné cerkve vrcholným projevem. Objevování těchto památek probíhalo postupně v několika etapách. Počáteční fáze se vyznačovala ještě obdivováním se dřevěným cerkvím a objevováním jejich krás. Poté následoval rychlý postup ve studiu a popu-

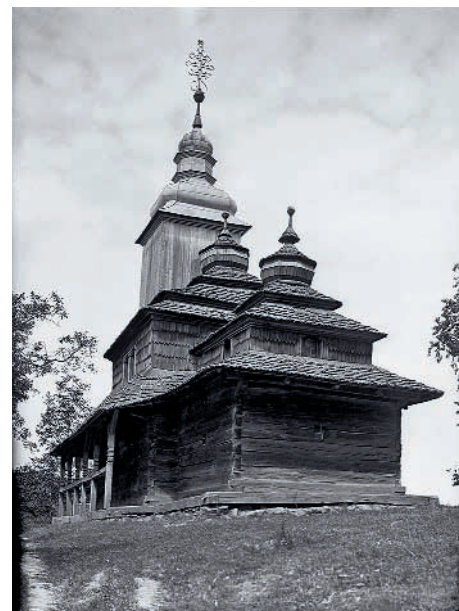

1

larizaci těchto památek ve vědě i umění, ale také v turismu a regionální historii. Následně byla pořizována dokumentace dřevěných architektonických památek – od několika fotografií v tisku po velká alba se stovkami obrázků. Dalším logickým a nevyhnutelným krokem byla touha zachovat tyto unikátní stavby a snaha pro tento účel získat úředníky, politiky a podnikatele, v krajních případech pak přemístit cerkve na nová místa. Následuje fáze, kdy se tato venkovská sakrální architektura ze dřeva stává předmětem stálého výzkumu, takže i dnes se objevují reprinty či nová vydání tehdejších prací a dochází k novým nálezům (fotoarchivy Floriana Zapletala, Rudolfa Hůlky, Václava Sixty). V další fázi lze sledovat rezonanci v uměleckém prostředí. Vznikají početná umělecká díla, která vrchol dřevěné architektury interpretují – od perokreseb Jaroslava Skrbka k úchvatným dřevorytům Josefa Řeřichy a olejomalbám Antonína Hudečka nebo Franty Arona. Nakonec lze poslední etapu označit jako neutuchající impuls. To, co bylo v tehdejší době o těchto

■ Poznámky

1 Zakarpatí či Zakarpatská oblast je současně označení pro nejzápadnější oblast Ukrajiny, takřka shodnou s někdejší Podkarpatskou Rusí, jež v letech 1919–1939 představovala jednu ze samosprávných zemí v rámci Československa.

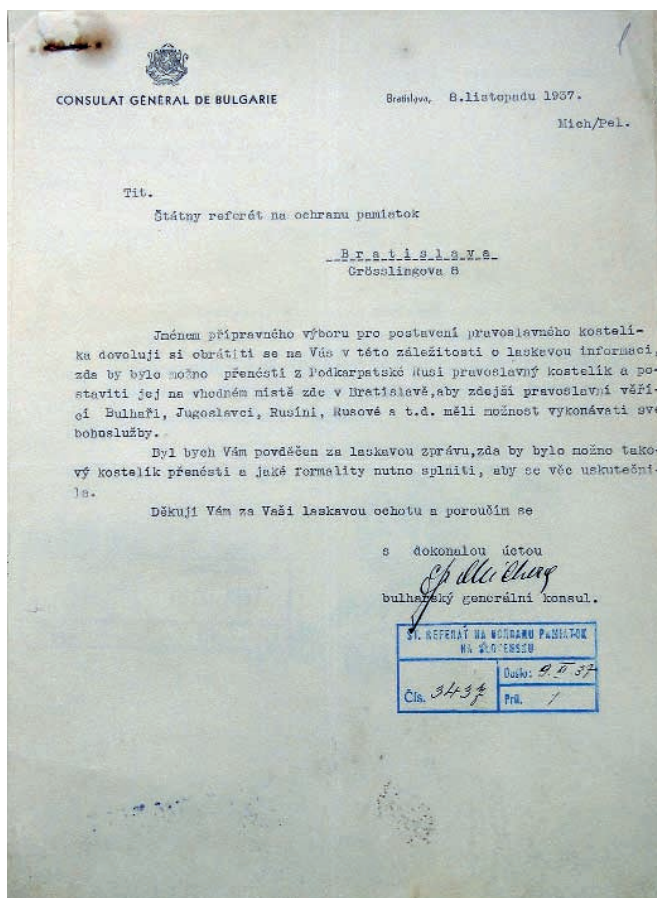
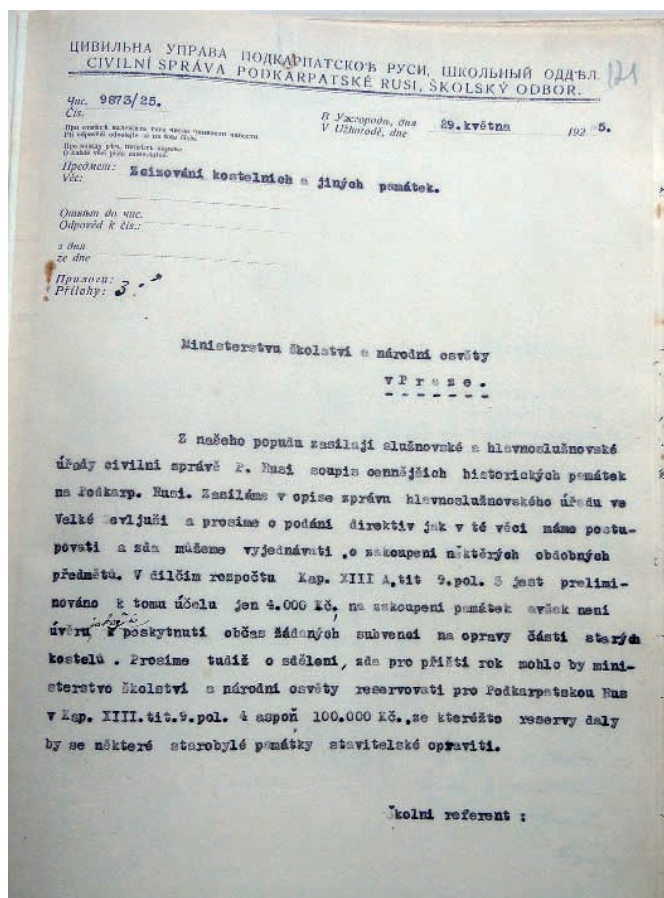
2

Obr. 1. Hlynjanec', cerkev sv. archanděla Michaela, 18. století. Foto: T. Lehoczky (?), začátek 20. století (?).

Obr. 2. Hlynjanec', cerkev sv. archanděla Michaela, 18. století. Foto: Florian Zapletal, 1921.

2 Na Ukrajině i v Polsku, kudy probíhá hranice západního a východního křesťanství, se obecně a velmi striktně rozlišují termíny označující jejich stavby. Termín *kostel* (*kostół*, *kościół*) se váže výhradně na stavby západního křesťanství (římskokatolické i protestantské). Termín *cerkev* (*cerkva*, *cerkiew*) označuje svatyně křesťanství východního (jak pravoslavné/ortodoxní, tak řeckokatolické). V České republice se tato terminologie obvykle nedodrжуje, neboť zde – kromě krátké velkomoravské epizody – východo-křesťanské svatyně až do druhé poloviny 19. století nebyly. Také o podkarpatoruských cerkvích se tak u nás běžně píše jako o *kostelích* či dokonce *kostelcích*, což je zcela nesprávné. Jediným termínem, který lze použít pro obě církevní sféry, je slovo *chrám*, adekvátní pro větší a významnější svatyně, nikoli ty vesnické. Pro menší sakrální stavby užívá západní i východní křesťanství stejný termín *kaple*.

3 W. Myszkovsky, *Holzkirchen in den Karpathen*, *Mitteilungen der Central Comission zur Erforschung der Baudenkmale*, Wien 1880.

3

4

Obr. 3. Dopis školského referátu v Užhorodě ministerstvu školství o vydělení finančních prostředků na opravu starobylých církví, 29. 5. 1925. Státní archiv Zakarpatské oblasti.

Obr. 4. Dopis bulharského generálního konzula v Bratislavě s prosbou nalézt dřevěnou cerkev pro tamější pravoslavnou komunitu, 8. 11. 1937. Státní archiv Zakarpatské oblasti.

památkách publikováno, se již dávno stalo součástí kategorie vzácných tisků, které generaci mladších badatelů inspirují a těší, zvláště když se jim takové vydání dostane do rukou nebo se dokonce stanou jeho vlastníky.

Jak tedy začalo objevování světa dřevěných církví? Prvenství jistě patří Florianu Zapletalovi (1884–1969), předsedovi prezidia a pozdějšímu poradci prvního guvernéra Podkarpatské Rusi Grigorije Žatkoviče. Zapletal se ocitl v Užhorodu již v květnu 1919 a do roku 1925 uskutečnil s fotoaparátem desítky cest po této oblasti. Jeho zakarpatské dědictví čítá celkem více než pět set negativů na skleněných deskách. Část z nich byla poprvé publikována až v roce 1982 úsilím prešovského profesora Mykoly Mušinky, který se za tímto účelem obrátil na kanadského vědce Paula Ma-

gocsiho.⁴ Nejkompletnějším vydáním Zapletalova fotografického dědictví se stala dvě alba v češtině a ukrajinštině, která byla vydána v letech 2015–2016 díky podpoře profesora Mušinky, ukrajinského vydavatelství Oleksandry Harkuši a českého vydavatelství Karpatia.⁵

Důsledným a systematickým badatelem Karpat byl také překladatel z ukrajinštiny a amatérský fotograf Rudolf Hůlka, který fotografoval a maloval dřevěné cerkve dokonce v Haliči a Podolí. Jeho snímky se v období první republiky objevovaly v různých vydáních.⁶ Avšak ke skutečnému zpřístupnění jeho dědictví došlo až v roce 2015, když ředitel Slovanské knihovny v Praze Lukáš Babka a knihovnice Hana Opleštilová objevili sbírku s přibližně patnácti sty Hůlkovými diapositivy a po jejím zpracování část sbírky vydali v podobě výpravného alba.⁷

Z období prvorepublikového Československa ohromuje seznam publikací celkově nebo částečně věnovaných dřevěným církvím, kde první místo zaujímají brilantní album Bohumila Vavrouška *Církevní památky na Podkarpatské Rusi*,⁸ vynikající monografie Amálie Kožmínové *Podkarpatská Rus*,⁹ kniha slavného ukrajinského kritika umění Volodymyra Sičynského *Dřevěné stavby v Karpatské oblasti*,¹⁰ publikace Karla Hansy *Stero črt a obrázků z Podkarpatské Rusi*,¹¹ Jiřího Krále

■ Poznámky

4 Paul Robert Magocsi, *Holzkirchen in den Karpaten: die Fotografien Florian Zapletals = Wooden churches in the Carpathians: photographs of Florian Zapletal*, Wien 1982.

5 Florian Zapletal, *Derev'jani cerkvy Zakarpattja = Dřevěné kostelíky Zakarpátí*, ed. Mikuláš Mušinka a Mychaljo Syrochman, Praha 2015. – Idem, *Mista i sela Zakarpattja = Města a vesnice Zakarpátí = Towns and villages in the Carpathians*, ed. Mychaljo Syrochman, Užhorod 2016.

6 Kompletní série obrázků, jež obsahovala sadu šestnácti pohlednic, vyšla v roce 1922 jako *Podkarpatská Rus. Série I: Dřevěné kostelíky a zvonice*. Kreslil a vydal Rudolf Hůlka, Praha 1922.

7 Hana Opleštilová – Lukáš Babka, *Zmizelý svět Podkarpatské Rusi ve fotografiích Rudolfa Hůlky (1887–1961)*, Praha 2016.

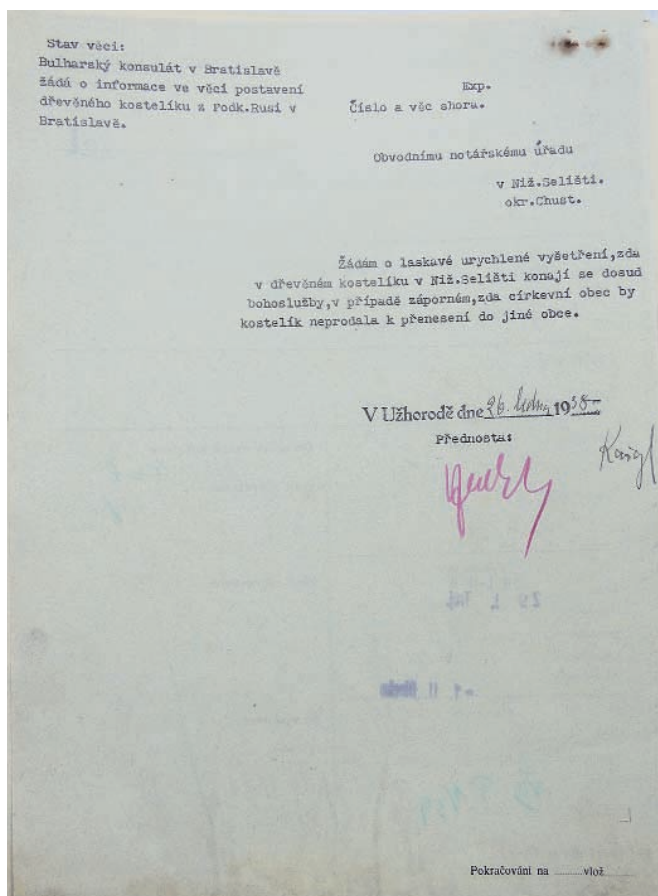
8 Bohumil Vavroušek, *Církevní památky na Podkarpatské Rusi*, Praha 1929.

9 Amálie Kožmínová, *Podkarpatská Rus: práce a život lidu po stránce kulturní, hospodářské a národopisné*, Praha 1922.

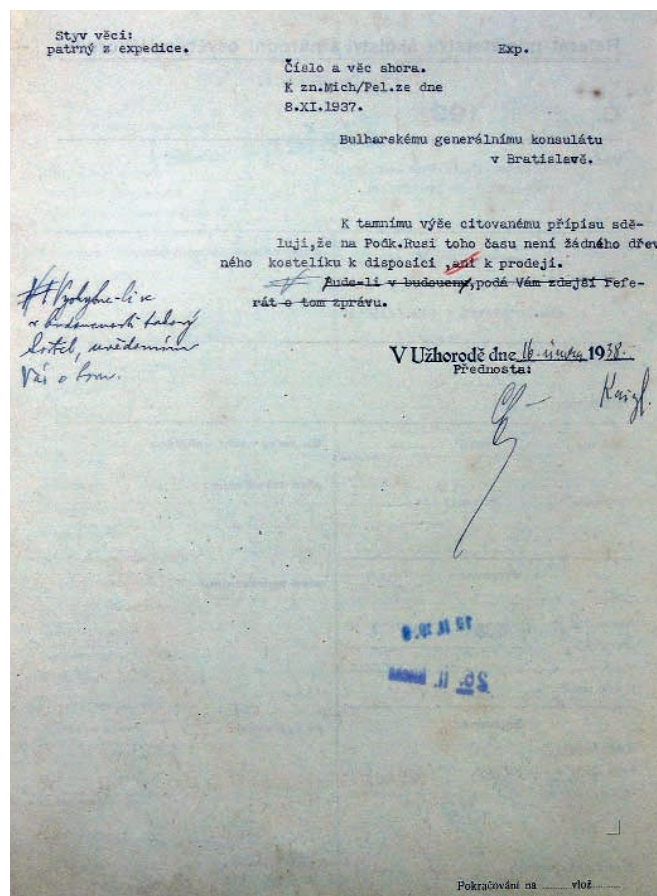
10 Volodymyr Sičynskij, *Dřevěné stavby v karpatské oblasti*, Praha 1940.

11 Karel Hansa, *Stero črt a obrázků z Podkarpatské Rusi*, Praha 1935.

5

6

Obr. 5. Dopis notáře ve vsi Nyžnje Selyšče s otázkou o možnosti prodeje dřevěné cerkve pro pravoslavnou komunitu v Bratislavě, 26. 1. 1938. Státní archiv Zakarpatské oblasti.

Obr. 6. Odpověď bulharskému konzulovi ve věci prodeje zakarpatské cerkve do Bratislavy, 16. 2. 1938. Státní archiv Zakarpatské oblasti.

Podkarpatská Rus,¹² Konstantina Beskida Marmaroš¹³ a sborníky Podkarpatská Rus.¹⁴ Početnou literaturu věnovanou tématu Podkarpatské Rusi představovaly i články v periodikách,¹⁵ populárně turistické publikace¹⁶ nebo mnohé práce věnované jak obecně lidovému umění, tak konkrétním památkám.¹⁷

Zajímavým ukazatelem jsou čísla, která dokládají, jaké z památek dřevěné architektury v oblasti Zakarpát byly reprodukovány nejčastěji (čímž však zároveň nemá být podceňován význam památek ostatních). Nejčastěji se v průběhu 20. století a zejména pak v období první republiky uváděly v hlavních vydáních snímky cerkví ve vesnici Užok (65krát) a v městečku Jasinja (80krát). Nepřekvapuje tedy, že právě tyto cerkve reprezentují od roku 2013 Zakarpatskou oblast v Seznamu světového kulturního dědictví UNESCO. Dalšími nejčastěji publikovanými památkami jsou cerkve ve

vesnicích¹⁸ Danylovo, Krajnykovo, Steblivka (dříve Saldoboš; vyhořela v roce 1994), Kostryňa, Husnyj, ve Serednje Vodjane, v Šelestovo, Pylypec', Toruň, Repynne a další.

O tehdejší kulturní misi na Podkarpatské Rusi se zasadila místní vláda v čele se zástupcem guvernéra Antonínem Rozsypalem, dále vedoucím školského od-

■ Poznámky

¹² Jiří Král, *Podkarpatská Rus*, Praha 1924.

¹³ Konstantin Beskid, *Marmaroš*, Užhorod 1929.

¹⁴ *Podkarpatská Rus: sborník hospodářského, kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi*, ed. Jaroslav Zatloukal, Bratislava 1936.

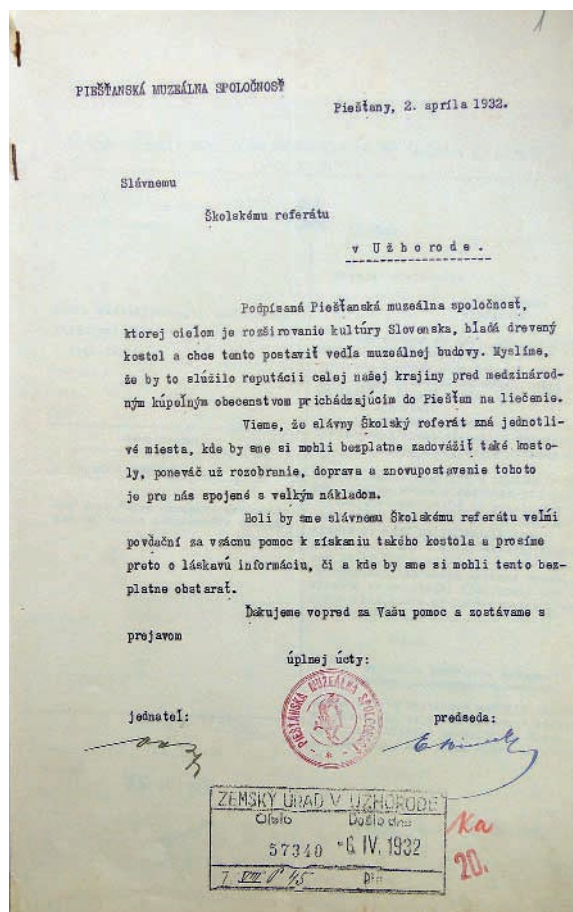
¹⁵ Články A. Stránského v novinách a časopisech, jako byly *Stavitelské listy*, *Čas*, *Český lid*, texty Floriana Zapletala (*Československá republika*, *Čas*, 28. Říjen, *České slovo*, *Vlast*), Zdeňka Wirtha (*Umění*), Jiřího Millautza, Volodymyra Založického (*Podkarpatská Rus*, *Prager Presse*) nebo Čeňka Zírta (*Český lid*).

¹⁶ Jiří Král – Antonín Svoboda, *Turistický průvodce Podkarpatskou Rusí a Slovenskem východně od Košic*, Mukačevo 1923. – Iva Němejcová-Měkká, *Podkarpatská Rus: průvodce a stručný nástin zeměpisný*, Praha 1932. – Bohuslav Láznovský, *Průvodce po Československé republice*.

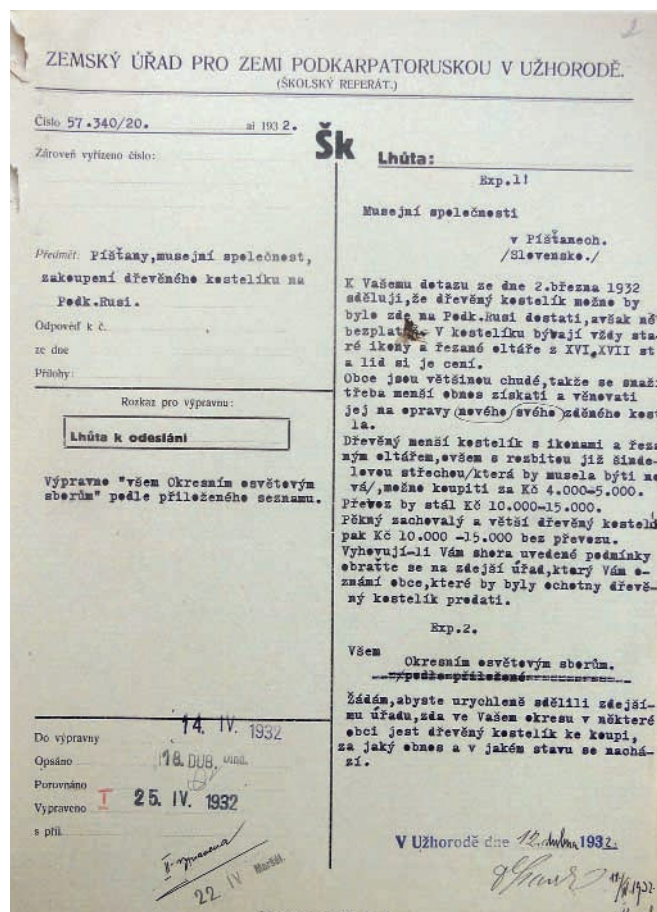
II. část. Země Slovenská a Podkarpatoruská, Praha 1930. – Kroupův průvodce Podkarpatskou Rusí, Praha 1934. – Jaroslav Dostál, *Podkarpatská Rus*, Praha 1936.

¹⁷ Florian Zapletal, *Horjanská rotunda*, Olomouc 1923. – Sergej Konstantinovič Makovskij, *Lidové umění Podkarpatské Rusi*, Praha 1925. – József Mihály Jankovich, *Mukačevský hrad (Palanok) a Mukačevo*, Palanok 1929. – *Užhorod: průvodce hlavním městem Podkarpatské Rusi*, Užhorod 1935. – Jan Dušánek, *Chust v Marmaroši: náčrt dějin hradu a župy*, Chust 1937.

¹⁸ Místní názvy uvádíme v nynějším ukrajinském znění a v přesné transliteraci z cyrilice do latinky. V české literatuře se často vyskytují různé zkomoleniny zdejších místních jmen. Kromě nynějších úředních názvů jsou relevantní pouze názvy publikované ve dvou československých statistických lexikonech obcí z první republiky (1928 a 1937), které uvádějí názvy české, rusínské (maloruské), popřípadě maďarské a německé. Rusínské názvy se od ukrajinských někdy odlišují, již proto, že tento jazyk má dva různé znaky pro měkké „i“ (і, и) a ypsilon píše znakem „и“ (stejně jako v ruštině). Ukrajínština rozlišuje – tak jako čeština – pouze měkkou (і) a tvrdou (и) formu této hlásky. Změny místního názvosloví souhrnně viz Karel Kuča, *Od Rudé Vůle k Boží Vůli. Změny ukrajinského místního názvosloví v letech 1987–2016*. In: *Časopis Společnosti přátel starožitností*, v tisku (2019).

7

8

boru Josefem Peškem (k jeho kompetencím patřila také ochrana kulturního dědictví) a jeho zástupcem Kyriem Kochaným-Goralčukem. Mezi úkoly nového československého státu patřila také větší pozornost věnovaná kulturnímu dědictví Podkarpatské Rusi. Stačí připomenout iniciativu Floriana Zapletala, který v létě roku 1920 předložil československému parlamentu projekt přijetí zvláštního zákona na ochranu kulturních památek Zakarpatí. Aby tento zákon nezůstal jen na papíře, navrhoval zřídit v Užhorodu úřad na ochranu památek s širokými kompetencemi. Florian Zapletal je také autorem projektu založení vlastivědného muzea v Užhorodu, které mělo kromě jiného získat exponáty nezákonně vyvezené do Maďarska a Rumunska. Bohužel se ukázalo, že tyto plány zůstaly jen Zapletalovým hlasem volajícího na poušti.¹⁹

Aktivně působilo v Zakarpatí sdružení Prosvita, které už v roce 1920 vytvořilo Muzejní komisi a jménem předsedy sdružení Ivana Paňkeviče a jeho zástupce Augustina Vološina upozorňovalo tehdejší vládu na problémy týkající se zákazu vývozu muzejních cenností ze země a upozorňovalo na ničení dřevěných církví ve vesnicích.²⁰

Později se kromě evidence kulturních cenností a vytvoření právního rámce pro jejich ochranu a zachování uchýlila vláda k takovým radikálním krokům, jako bylo

přemístění ohrožených památek na nová místa. V situaci, kdy místní obyvatelé nerozuměli hodnotě starobylosti a kdy převládala touha po budování nových zděných církví, byly tyto kroky nejenom oprávněné, ale i nezbytné. Přemístění předpokládalo jednání s různými účastníky tohoto procesu, především pak s vesnickými samosprávami, stejně tak ale znamenalo pro stát a instituce značnou finanční zátěž, kvůli čemuž mohlo přemísťování památek trvat i několik let.

V dokumentech, které se z této doby dochovaly, není zaznamenána žádná lítost či nechuť obyvatel vzdát se svých starých církví. Naopak nechybí výzvy z žádostmi o urychlení procesu za účelem získání finančních prostředků na dobudování nebo zařízení nové zděné cirkve. Na druhé straně začalo docházet k tomu, že ty dřevěné cirkve, jež se staly v původních místech nadbytečnými, začaly být vyhledávány jinými, menšími a chudšími vesnicemi, které se následně obracely na vládu, aby pro ně tyto cirkve vykoupila.

Také další města a obce v Československu prahly po zkrášlení svého okolí autentickými starodávnými památkami. Tak se na krajský úřad v Užhorodu obrátil generální konzulát Bulharska v Bratislavě s prosbou najít cirkve pro bratislavskou pravoslavnou komunitu,²¹ stejně tak učinila i Piešťanská muzejní společnost v západoslovenském lázeňském městě Piešťany.²²

Obr. 7. Dopis Piešťanského muzejního spolku Školskému referátu v Užhorode s prosbou nalézt pro něj dřevěnou cirkve na Podkarpatské Rusi, 2. 4. 1932. Státní archiv Zakarpatské oblasti.

Obr. 8. Odpověď Piešťanskému muzejnímu spolku ve věci koupě dřevěné cirkve, 12. 4. 1932. Státní archiv Zakarpatské oblasti.

Dřevěné cirkve byly prodávány a převáženy i v předešlém století, ale s tím rozdílem, že tehdy se jednalo o čistě praktický zájem. V období prvorepublikového Československa se zakarpatské cirkve poprvé staly památkami lidové architektury a začaly měnit místo svého pobytu zejména z důvodu svého zachování.²³

Poznámky

¹⁹ Florian Zapletal, *Dřevěné kostelíky Zakarpatí*, Užhorod – Praha 2015.

²⁰ Státní archiv Zakarpatské oblasti (dále jen SAZO), fond 28, spis 3, věc 94.

²¹ SAZO, fond 28, spis 3, věc 1377.

²² SAZO, fond 28, spis 3, věc 1137.

²³ Nové podrobnosti týkající se převozu církví na území dnešního Česka a jejich stěhování v rámci kraje byly zjištěny v dokumentech Státního archivu Zakarpatské oblasti.

9

10

11

12

Putující cerkve

Celkem bylo z území dnešní Zakarpatské oblasti přemístěno pět dřevěných církví do Čech a na Moravu a jedna zvonice na Slovensko. Cerkve z 18. století ze vsí Medvedivci, Obava a Hlynjanec byly převezeny po domluvě do Prahy (1929), do Nové Paky (1931) a do Kunčic pod Ondřejníkem (1931). Gotizující chrám z roku 1641 ze vsi Nyžnje Selyšče se dostal v roce 1937 do moravského Blanska a cerkev z roku 1669 ze vsi Cholmovec v téže roce ozdobila východočeský Dobříkov. Tehdy došlo také k přemístění církví z lemkovských vesnic na východním Slovensku. Cerkev z 18. století z vesnice Mikulášová byla v roce 1926 převezena do zahrady Rákóczyho klasicistní vily v lázních Bardejovské Kúpele, cerkev svatého Michala ze vsi Kožuchovce byla instalována v parku Východoslovenského muzea v Košicích, kde vedle ní ve stejném roce postavili dřevěnou zvonici ze zakarpatské vesnice Tysaašvaň. Chrám z 18. století původně z Malé Polany se zase ocitl v roce 1929 v Hradci Králové.

Další skupina dřevěných církví byla převezena v rámci Podkarpatské Rusi, o čemž svědčí nové údaje ze Státního archivu Zakarpatské oblasti. Již 13. pro-

since roku 1919 se vesnická komunita Kryte (dříve rusínsky Fedelešovc') v Mukačevském okrese obrátila na biskupa kvůli stavebnímu povolení na kamennou cerkev, protože původní stará cerkev ze dřeva byla již ve špatném stavu.

Na jaře roku 1921 byla rozebrána hodnotná cerkev bojkovského stylu ve vesnici Talamaš v okrese Svaljava (nyní okres Volovec'), přičemž spolek Prosvita žádal záchranu starodávných ikon z této rozebrané dřevěné sakrální stavby.

V dopise biskupovi z 13. března 1927 si správce Stefan Papp stěžoval, že za jeho předchůdce, Oleksandra Egreše, věřící přenesli ze staré cirkve do nové ikonostas z druhé poloviny 18. století, čímž znehodnotili starou cerkev a zároveň nevhodně přikrášlili „primitivními karpatsko-rusínskými obrázky“ tu novou. Správce také navrhoval přemístění fedelešivecké dřevěné cirkve do sousední vesnice Hercivci s cílem cennou památku zachovat, avšak k tomu nedošlo.²⁴

V roce 1924 začala jednání o prodeji starodávné cirkve ve vesnici Nove Selo (dříve maďarsky Tiszaújhegy) v okrese Vynohradiv. O tři roky později (1927) došlo k pokusu o její předání pravoslavné komunitě ve

Obr. 9. Nove Selo (dříve Tiszaújhegy), cerkev Setkání Páně se Simeonem, 17. století. Foto: Florian Zapletal, 1925.

Obr. 10. Rus'ka Dolyna, cerkev Setkání Páně se Simeonem, 17. století (vyhořela v roce 1999). Foto: Mychajlo Syrochman, 2017.

Obr. 11. Kunčice pod Ondřejníkem, kostel sv. Prokopa, 18. století. Foto: Karel Kuča, 2012.

Obr. 12. Kučava (dříve Nimec'ka Kučava), cerkev sv. Vendelína, 19. století (rozebrána 1932). Rukopisná kniha farnosti Verchnij Koropeč'.

vsí Strabyčovo, ale strabyčovští uniáté protestovali. Nakonec byla v roce 1928 cerkev převezena do sousední, nově ustavené obce Rus'ka Dolyna (v roce 1999 však shořela).²⁵

■ Poznámky

²⁴ SAZO, fond 28, spis 3, věc 447; fond 151, spis 13, věc 554.

²⁵ SAZO, fond 28, spis 3, věc 423, 447, 465; fond 151, spis 13, věc 554, 718.

13

14

15

V roce 1928 se řeckokatolická komunita ve vesnici Nyžnij Koropec' obrátila na okresní vládu s prosbou o předání cerkev datované do 18. století z vesnice Obava, avšak cerkev byla v roce 1928 převezena do Nové Paky.²⁶

V témže roce (1928) žádala komunita místní části Hunjadi obce Močola v Berehovském okrese úřad o předání cerkev z 18. století z vesnice Ploske v okrese Svaljava, ale malé, nově vzniklé osídlení nemělo dostatek finančních prostředků na převoz. Tato překrásná stavba lemkovského stylu byla převezena v roce 1929 do vsi Kanora v okrese Svaljava (nyní okres Volovec'), kde přečkala sovětské období a v roce

1974 se dostala do Národního muzea lidové architektury a života v Kyjevě.²⁷

Badatel Volodymyr Zalozeckij ještě v roce 1922 hlasoval pro záchranu dřevěné cerkev ve vesnici Nyžnja Vyznycja (nyní součást vsi Klenovec' v obci Kolčyno). V roce 1929 odsouhlasilo tamní obyvatelstvo jeho prodej spolu s ikonostasem a všemi atributy do vsi Kločky. Na počátku 30. let ještě usiloval notář dr. F. Pelc o přesun cerkev do Moravské Ostravy, ale z neznámých důvodů k jejímu přemístění nedošlo.²⁸

V roce 1930 se nevelké pravoslavné komunity nově vzniklých osad-kolonií Stara Batrad', Nova Batrad' (v obci Batrad'), Dovha Horonda (v obci Baťovo) a Šom

Obr. 13. Medvedivci, cerkev sv. archanděla Michaela, 17. století. Dobová pohlednice, dvacátá léta 20. století.

Obr. 14. Praha, Kinského zahrada, cerkev sv. archanděla Michaela. Foto: Olena Krušyn's'ka, 2017.

Obr. 15. Slavnostní otevření cerkev sv. Michaela archanděla v Kinského zahradě v Praze. Narodnaja Gazeta, 20. 9. 1929, s. 3.

(dříve Beregšom, dočasně Derenkovec') v Berehovském okrese obrátily na diecézní správu s prosbou, aby zajistila od zemské vlády jakoukoliv starou cerkev, která byla kvůli svému stáří uzavřena nebo nebyla využívána.²⁹

5. ledna 1931 předal okresní úřad v Mukačevě školskému odboru případ ve věci stavu památek v okrese a zároveň žádal, aby nedošlo ke zbourání staré cerkev ve vsi Kučava (dříve rusinsky N'mecka Kučova, ukrajinsky Nimec'ka Kučava) a aby byla zvažena možnost jeho převozu „do některé z československých vesnic“. Komise bohužel nepřiznala cerkvi status památky a ta byla v roce 1932 zbořena.³⁰

Když v roce 1936 začali ve vesnici Mala Čenhava (nyní součást vsi Boržavs'ke) s budováním zděné cerkev, oddělení pro ochranu památek spolu s tím vyžadovalo i zachování původní dřevěné svatyně.³¹

Praxe převozu dřevěných cerkví neustala ani v prvních letech sovětské vlády. Tak cerkev svatě Paraskev (postavena 1742) převezli v roce 1946 do vesnice Červone v Užhorodském okrese, avšak k obnovení jejího původního vzhledu již nedošlo. V témže roce byla ze vsi Barbovo (dříve dočasně Borodivka) přenesena dřevěná pravoslavná cerkev (z roku 1928) pro řeckokatolickou komunitu do vesnice Nyžnij Koropec'.

Pokud se zaměříme na nově objevené archivní prameny, můžeme uvést dva příklady převozu dřevěných cerkví – jednoho za hranice oblasti a druhého v rámci Zakarpátí. Prvním z nich je mistrovské dílo dřevěné architektury z vesnice Medvedivci, jež bylo převezeno do pražské zahrady Kinského. Původně byl 7. září 1924 v místních novinách *Ruskij visnyk* oznámen prodej dřevěné cerkev z čistého dubu. 31. října 1927 byl v Medvedivcích sepsán protokol o jejím prodeji za přítomnosti dr. Václava Fabiána, ředitele pražského Etnografického muzea, inženýra Antonína Morávka, radního z pražského stavebního úřadu, sekretáře bis-

■ Poznámky

26 SAZO, fond 21, spis 9, věc 729; fond 21, spis 24, věc 235.

27 SAZO, fond 28, spis 3, věc 447.

28 SAZO, fond 28, spis 3, věc 447.

29 SAZO, fond 21, spis 9, věc 729; fond 151, spis 13, věc 1954.

30 SAZO, fond 28, spis 3, věc 447.

31 SAZO, fond 28, spis 3, věc 1333.

16

18

Obr. 16. Šeľestovo, cerkev sv. Michaela archanděla, 1777.
Foto: M. Zoubek, 1928.

Obr. 17. Šeľestovo, cerkev sv. Michaela archanděla, 1777.
Foto: autor neznámý, 1928.

Obr. 18. Mukačevo, cerkev sv. Michaela archanděla, 1777 (přenesena z Šeľestova). Dobová pohlednice kolem roku 1930.

Obr. 19. Užhorod, cerkev sv. Michaela archanděla, 1777.
Foto: Mychajlo Syrochman, 2017.

17

19

kupa Oleksandra Stojky a představitele odboru školství Kyrila Kochaného-Goralčuka. Bylo rozhodnuto o částce 35 tisíc korun, která měla být za cerkev poskytnuta vesnici.³²

15. listopadu 1928 ohlásil biskup školnímu oddělení v Užhorodu, že obec Medvedivci se rozhodla začít stavět, protože nedodržel dohody a oddaluje převoz cerkve. Celá záležitost se dala do pohybu až v únoru 1929, když okresní úřad v Mukačevě obdržel 18 tisíc

korun na demontáž a následné naložení cerkve na vagon. Vesnice měla zabezpečit převoz částí rozebrané cerkve na nádraží v Mukačevě, ale ukázalo se, že náklad je pro vesnické vozy a tažnou sílu příliš těžký. Pro převoz proto bylo nutné objednat dva nákladní vozy u vojenské jednotky.

Nakonec se podařilo práci úspěšně dokončit a rozložená cerkev přijela do Prahy, všechny stavební operace přítom na místě obstarala firma Alois Zeman. Slavnostní otevření chrámu se konalo 10. října 1929, v den desátého výročí připojení Podkarpatské Rusi k Československu.³³

Historie převazu cerkve lemkovského stylu z vesnice Šeľestovo (nyní část vsi Kolčyno) byla vleklá – začala se hned na počátku budování zděné cerkve v roce 1922. Stát v osobě referenta Ředitelství škol v Užhorodu Josefa Peška označil 30. května 1922 cerkev za historickou památku a zakázal s ní jakkoliv manipulovat. V roce 1924 trvala vláda na tom, aby cerkev zůstala ve vesnici, zachována stranou vedle novostavby nebo na jiném místě. Ale už v průběhu roku 1925 vyhodnotil odbor školství Krajského úřadu v Praze šeľestovskou a medvedivskou cerkev jako kandidáty na převoz do Prahy. V Šeľestovu v té době už vybudovali zděnou cerkev, a to takovým způsobem, že se průčelí nového chrámu ocitlo 2,4 metru od východní stěny starobylé svatyně, což bránilo dokončení stavebních prací. Komunita důrazně trvala na rychlém řešení, co se týče koupě staré cerkve, a navrhla za svatyni s veškerým vybavením cenu 35 tisíc korun. Referent ministerstva veřejných prací Jiří Millautz vyrozuměl Národní muzeum v Praze o menší velikosti a lepším stavu medvedivské cerkve a vyjádřil naději, že se vesnice spokojí s nižší částkou za její prodej.

Nakonec bylo usnesením z 12. září 1927, které podepsal gubernátor Podkarpatské Rusi Antonín Rozsypal, rozhodnuto, že bude šeľestovská cerkev převezena do Mukačeva a bude odevzdána do rukou pravoslavné komunity. Bylo vyhlášeno, že jakákoliv činnost týkající se cerkve bude umožněna pouze za přítomnosti odborníka a mukačevská komunita bude moci cerkev využívat jen za předpokladu zachování jejího autentického stavu a opravy budou prováděny pouze s povolením vlády. Cerkev byla v Mukačevu vysvěcena 5. srpna 1928 pravoslavnými biskupy Serafimem a Gorazdem.³⁴

■ Poznámky

32 SAZO, fond 21, spis 24, věc 554; fond 28, spis 3, věc 239, 447; fond 151, spis 13, věc 718.

33 SAZO, fond 21, spis 24, věc 554; fond 28, spis 3, věc 239.

34 Mukačevskou cerkev demontovala, stěhovala a instalovala brigáda odborníků (15–20 osob) ze vsi Velyki Lučky, kterou řídil mistr Matola z Mukačeva.

20

Obr. 20. Nyžnja Vyznycja, cerkev sv. archanděla Michaela, 18. století (rozebrána na začátku 30. let). Foto: Florian Zapletal, 1921.

To jsou útržky pouze dvou příběhů o záchraně dřevěných církví převozem na nová místa. Obě cirkve šťastně přečkaly období socialismu. Šelestovskou cerkev minuly barbarské protináboženské kampaně Sovětského svazu, kterým jinak padlo za obětí velké množství památek. Šelestovská cerkev byla ale nakonec nucena ještě jednou změnit své místo – v roce 1974 ji převezli do užhorodského muzea v přírodě, kde se nyní pyšní nejen svou krásou a talentem neznámých stavitelů, ale také podává svědectví o československém období v dějinách Zakarpát – o jeho přízni k starobylým památkám, které byly v tehdejším českém tisku označovány jako „největší bohatství východních Karpat“.

Mychajlo SYROCHMAN

Rudolf Hönigschmid: německý památkář v Československu

Do života, práce i četných dalších aktivit historika umění, památkáře a organizátora kulturní sféry Rudolfa Hönigsmida (25. ledna 1876 Hořovičky, Rakousko-Uhersko – 15. října 1967 Unterwösen, SRN)¹ se do určité míry promítlo vše, čím prošlo soužití Čechů a českých Němců v první polovině 20. století. Dosud jsme si prakticky neuvědomovali, že oscilace mezi

ignorancí, vzájemnou nevětrivostí a otevřeností ke spolupráci mezi oběma hlavními národnostmi českých zemí výrazně ovlivňovala i snahy o ochranu historických památek na tomto teritoriu.

Rudolf Hönigschmid pocházel z úřednické rodiny usazené ve středočeských Hořovičkách. Jeho mladší bratr Otto (1878–1945) byl významným chemikem, profesorem Německé technické vysoké školy v Praze (*Deutsche Technische Hochschule*). Po absolvování gymnázia v Litoměřicích nejprve studoval práva na Německé univerzitě v Praze (*Deutsche Universität in Prag*), později při zaměstnání dokončil také studium dějin umění u profesora Heinricha Alfreda Schmida (1863–1953) a germanistiky na téže univerzitě. Roku 1911 obhájil disertaci na téma profánních barokních staveb v Praze (*Die Profanen Barockbauten in Prag*).

Ještě během studií pracoval na pražském poštovním ředitelství. Po získání doktorátu z dějin umění nastoupil do c. k. Ústřední komise pro památkovou péči ve Vídni a v roce 1912 byl jmenován do funkce zemského konzervátora s pravomocí pro německé oblasti Čech. Posléze se stal vedoucím německé sekce zemského konzervátora (později Zemského památkového úřadu pro Čechy), jejímž druhým, technickým úředníkem byl architekt Karl Friedrich Kühn (1884–1945). Po vzniku Československé republiky v roce 1918 tato sekce zpočátku odmítla poslušnost nově vzniklému státu. Ještě do konce roku však oba její zaměstnanci svůj postoj změnili a sekce byla opětovně včleněna do památkového úřadu (tehdy již přejmenovaného na Státní památkový úřad). Se svolením ministerstva školství a národní osvěty, nejvyšší instance nového systému státní památkové péče, se stala v dané době jediným centrálním úřadem v Československu, kterému zůstalo právo německé korespondence a jehož kompetence se vztahovala pouze na území s převahou německého obyvatelstva. Tato situace však byla záhy kritizována jak ze strany jiných státních úřadů – ministerstvo financí např. upozorňovalo na nemožnost dělit přidělenou rozpočtovou položku –, tak ze strany různých českých a československých spolků (např. Klubu československých turistů), jejichž členové v ní spatřovali podporu autonomistických tendencí německého obyvatelstva. Představitelé osvětového odboru ministerstva školství a národní osvěty si jistě uvědomovali neudržitelnost rozdělení úřadu. Na druhou stranu však museli postupovat velmi obezřetně, protože státní památková péče se vzhledem k neexistenci zvláštního zákona a minimálním ohledům na ochranu památek v jiných platných legislativních opatřeních musela do značné míry spoléhat na zaangažování místních subjektů od majitelů památek přes zájmové spolky, podnikatele finančně schopné na opravy přispět až po konzervátory, kteří tvořili nejnižší stupeň státem garantované péče o památky. Ti všichni byli v německých regionech samozřejmě výrazně více nakloněni spolupráci s německými úředníky. V roce 1920 tak nejprve

■ Poznámky

1 Předkládaný text bohužel není zdaleka komplexní studií této z mnoha hledisek velmi zajímavé osobnosti ani hlubším ponorem do dějů, v nichž byl Hönigschmid zapojen. Chtěl by zatím spíše upozornit na téma či témata, která dosud byla v dějinách české památkové péče prakticky zcela pomíjena. Děkuji PhDr. Otakaru Kirschovi, Ph.D., za poskytnutí materiálů o R. Hönigsmidovi, které získal od jeho vnuka Johanna Hönigsmida.

Literatura k osobnosti R. Hönigsmida především: Erich Bachmann, Dr. Rudolf Hönigschmid 85 Jahre, *Stifter Jahrbuch* VII, 1962, s. 293–296. – Idem, Rudolf Hönigschmid zum 90. Geburtstag. Eine Laudatio von Prof. Erich Bachmann, *Mitteilungsblatt des Adalbert Stifter Vereins* XIV, 1966, Nr. 2, s. 1. – *Biographisches Lexikon zur Geschichte der böhmischen Länder*, Bd. 1, A–H, ed. Heribert Sturm, München 1979, s. 653. – Alfred Birk, *Die deutsche Technische Hochschule in Prag 1806–1931*, Festschrift im Auftrag der Professorenkollegiums, Prag 1931, s. 111. – Jan Blažek, Archeologie v okupovaném pohraničí 1938–1945 (Amt für Vorgeschichte a Josef Kern), *Historie okupovaného pohraničí 1938–1945 V*, 2000, s. 139–150. – K. Erik Franzen – Helena Peřinová, Biogramme der Mitglieder der Historischen Kommission der Sudetenländer im Gründungsjahr 1954, in: *Die „sudetendeutsche Geschichtsschreibung“ 1918–1960: zur Vorgeschichte und Gründung der Historischen Kommission der Sudetenländer: Vorträge der Tagung der Historischen Kommission für die böhmischen Länder (vormals: der Sudetenländer) in Brünn vom 1. bis 2. Oktober 2004 aus Anlass ihres fünfzigjährigen Bestehens*, München 2008, s. 219–276. – Anna Habánová, *Liberec jako centrum německo-českého výtvarného umění v první polovině 20. století* (disertační práce), Seminář dějin umění FF MU, Brno 2012. – Eduard Heindorfer, *Osudy Severočeského muzea v Liberci 1938–1945* (bakalářská práce), FF MU, Brno 2013. – Rudolf Hemmerle, Rudolf Hönigschmid, Kunsthistoriker und Landeskonservator – 50. Todestag, *Prager Nachrichten* LXVIII, 2018, Nr. 6, s. 14–16. – Otakar Kirsch, *Pozapomenutí nositelé paměti. Německé muzejnictví na Moravě*, Brno 2014. – Josef Peřina, *Zapomenutá tvorba. Němečtí spisovatelé severozápadních Čech 1800–1938* (Bibliografická příručka), Ústí nad Labem 2007. – Roman Prahel – Tomáš Sekyrka, Pokojný zápas obou kmenů v Moderní galerii (poznámky k německému odboru), in: Roman Musil et al., *Moderní galerie tenkrát* (kat. výst.), Národní galerie v Praze 1992, s. 37–45. – Lubomír Slaviček, heslo Hönigschmid Rudolf, in: Anděla Horová (ed.), *Encyklopedie českého výtvarného umění. Dodatky*, Praha 2006, s. 295. – Jiří Zálaha, Krumlovská madona, *Umění* XXXV, 1987, s. 260–264. [LS] Lubomír Slaviček, heslo Hönigschmid, Rudolf, PhDr., in: Lubomír Slaviček et al., *Slovník historiků umění, výtvarných kritiků, teoretiků a publicistů v českých zemích a jejich spolupracovníků z příbuzných oborů (asi 1800–2008)*, s. 465–466.